

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.985

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1\(22\).986](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1(22).986)*І. В. Андронов**orcid.org/0000-0002-7490-3638**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-ІХ, на всій території України було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Дію воєнного стану було продовжено Указами Президента України від 14.03.2022 № 133/2022 та від 18.04.2022 № 259/2022.

Положення ч. 2 ст. 64 Конституції України містять заборону щодо обмеження конституційного права кожного на судовий захист навіть в умовах воєнного стану.

Відповідно до ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені [1].

Водночас військова агресія Російської Федерації проти України призвела до проведення активних бойових дій та тимчасової окупації частини території нашої держави, а внаслідок цього – до неможливості належного функціонування на цих територіях органів державної, зокрема, судової влади України. Вказане спричинило необхідність вжиття державними органами низки термінових заходів, зокрема, щодо тимчасової зміни територіальної підсудності судових справ з метою забезпечення можливості судами належного відправлення правосуддя в Україні в умовах, що склалися.

Питання підсудності цивільних справ висвітлювались у наукових працях таких дослідників як: Н. М. Бессараб, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, Є. В. Васьковський, А. Г. Гулик, А. П. Задорожна, В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, Н. Ю. Сакара, Г. В. Чурпіта, Д. М. Шадура, М. Й. Штефан та ін.

Утім проблеми підсудності цивільних справ в умовах воєнного стану із зрозумілих причин вітчизняними науковцями практично не досліджувалися.

Метою даної наукової статті є встановлення особливостей правового регулювання та практичної реалізації положень про підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану в Україні.

Досягнення поставленої мети обумовлює виконання таких дослідницьких завдань:

1. Визначення порядку звернення до судів в умовах, коли частина судів не функціонує внаслідок військових дій та окупації окремих територій України.

2. Визначення підсудності цивільних справ, що знаходяться на розгляді у судах, які не можуть функціонувати внаслідок військових дій або окупації територій, на які поширюється їх територіальна юрисдикція.

3. Визначення особливостей підсудності цивільних справ, у яких сторонами є внутрішньо переміщені особи.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII у разі неможливості здійснення правосуддя судами, розташованими на тимчасово окупованих територіях, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у таких судах, визначається в порядку, передбаченому частиною сьомою статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на тимчасово окупованих територіях, розгляд яких не закінчено ухваленням судового рішення, передаються іншим судам відповідно до встановленої законом підсудності, з урахуванням положень частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», протягом двадцяти робочих днів з дня встановлення такої підсудності або в інший розумний строк [2].

Законом України від 03.03.2022 № 2112-ІХ «Про внесення зміни до частини сьомої статті

147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було викладено в такій редакції: «7. У разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється» [3].

Цим законом Голова Верховного Суду фактично був наділений повноваженнями тимчасово змінювати територіальну підсудність судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин, зокрема, й у зв'язку з військовими діями.

На теперішній час Головою Верховного Суду вже ухвалено цілу низку розпоряджень щодо зміни територіальної підсудності справ: від 06.03.2022 №1/0/9-22, від 08.03.2022 №2/0/9-22, від 10.03.2022 №4/0/9-22, від 12.03.2022 №5/0/9-22, від 14.03.2022 №7/0/9-22, від 15.03.2022 №8/0/9-22, від 16.03.2022 №10/0/9-22, від 18.03.2022 №11/0/9-22, від 22.03.2022 №12/0/9-22, від 22.03.2022 №13/0/9-22, від 25.03.2022 №14/0/9-22, від 04.04.2022 №15/0/9-22, від 06.04.2022 №16/0/9-22, від 08.04.2022 №17/0/9-22, від 29.04.2022 №26/0/9-22.

У зв'язку зі звільненням окремих українських територій від окупантів щодо деяких судів територіальна підсудність була відновлена розпорядженнями Голови Верховного Суду: від 21.04.2022 №24/0/9-22, від 22.04.2022 №25/0/9-22, від 04.05.2022 №27/0/9-22, від 05.05.2022 №28/0/9-22.

Подібні рішення вже приймалися у 2014 – 2016 роках у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на територіях частини Донецької та Луганської областей (тоді ще Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ) на підставі ч. 4 ст. 1 Закону України від 12.08.2014 №1632-VIII «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [4].

Інформацію щодо зміни та відновлення територіальної підсудності судів розміщено на офі-

ційному сайті Верховного Суду за посиланням: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist.

Враховуючи зазначене, для визначення підсудності власної цивільної справи позивач повинен скористатися положеннями статей 26-30 ЦПК України та на їх підставі визначити суд, до якого необхідно звертатися з позовом (заявою, скаргою). Якщо роботу такого суду тимчасово припинено на підставі розпорядження Голови Верховного Суду, позов (заява, скарга) подається до суду, визначеного таким розпорядженням.

Після видання розпорядження Голови Верховного Суду суд, робота якого була тимчасово припинена, а підсудність справ змінена, не має повноважень розглядати жодні справи та ухвалювати по ним рішення, навіть якщо протягом певного часу така можливість в нього фактично зберігається. Усі справи, що знаходяться в провадженні такого суду, по можливості, передаються до іншого суду відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду та на підставі п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України. При цьому, як зазначається у ч. 5 ст. 31 ЦПК України, у разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено [5]. Якщо після видачі розпорядження позовні заяви (заяви, скарги) деякий час все ще надходять до цього суду, вони, по можливості, невідкладно повинні направлятися за підсудністю до суду, визначеного розпорядженням.

У протилежному випадку може виникнути ситуація, коли одна й та сама справа буде розглядатися двома різними судами та у ній будуть ухвалені два різних судових рішення різними судами з одного й того ж питання, що жодним чином не сприятиме юридичній визначеності правовідносин, які були предметом судового розгляду. Такий підхід також забезпечує суддів, які продовжують знаходитись на тимчасово окупованих територіях, від можливого примусу з боку окупантів до ухвалення завідомо неправосудних рішень, адже в будь-якому випадку такі рішення не матимуть законної сили.

Таким чином, судовий розгляд справ, переданих до іншого суду у зв'язку з тимчасовим припиненням роботи суду, що знаходиться на тимчасово окупованій території чи території, на якій проходять активні бойові дії, повинен бути завершений судом, до якого їх було передано.

У контексті вищезазначеного виникають два проблемних питання: 1) чи потрібно розпочинати розгляд переданих за зміненою підсудністю справ спочатку? 2) чи підлягає передана до іншого суду

справа поверненню у разі, якщо роботу суду було відновлено до завершення її розгляду?

Відповідь на обидва питання повинна залежати від того, чи змінювався склад суду у цій справі. Якщо у зв'язку з переданням справи до іншого суду ця справа була передана на розгляд іншому судді (суддям), то для дотримання принципу безпосередності судового розгляду розгляд справи повинен розпочинатись з початку (від моменту відкриття провадження у справі), якщо ж разом зі справами до іншого суду був тимчасово переведений і суддя, який їх розглядав, то цей суддя цілком вправі продовжити розгляд справи з того моменту, на якому знаходився її розгляд, адже жодних підстав повторювати процесуальні дії, які вже були вчинені за участі цього ж судді, немає. У такому разі, навпаки, розпочинати розгляд справи спочатку – це точно не сприяти оптимізації судочинства та жодним чином не забезпечувати дотримання розумних строків судового розгляду.

Аналогічним чином повинна вирішуватися й проблема з необхідністю повернення справи у разі відновлення роботи суду. Якщо склад суду у справі не змінювався, тобто її продовжував розглядати той самий суддя, тимчасово переведений до іншого суду, то у разі відновлення роботи суду цей суддя повертається до роботи на своє робоче місце разом зі справами, які він розглядав (справи слідує за суддею). У випадку ж якщо в результаті передачі справи до іншого суду було змінено склад суду (тобто розгляд справи був переданий судді, який на постійній основі працює в даному суді) і її розгляд розпочинався спочатку, то в такому разі навіть якщо робота суду була відновлена до завершення розгляду такої справи, справа назад не передається, а її розгляд повинен бути завершений в тому суді, який її отримав у зв'язку зі зміною підсудності.

Саме тому при вирішенні питання про тимчасове переведення суддів на нові робочі місця варто, по можливості, переводити їх до тих судів, куди надходять їх справи за зміненою підсудністю. Тоді саме до таких суддів можуть потрапляти як справи, провадження у яких було відкрито ними ще до зміни підсудності, так і нові справи, відкриті за позовними заявами (заявами, скаргами), поданими вже за зміненою підсудністю.

На окрему увагу заслуговує ситуація, коли до суду, до якого було передано справи за зміненою підсудністю, було переведено лише частину суддів з суду, діяльність якого тимчасово припинено. У такому випадку оптимальною вбачається ситуація, коли на розгляді у переведених суддів залишаються усі «свої» справи, передані за зміненою підсудністю, а інші справи розподіляються між усіма суддями за принципом рівного навантаження. Адже, наприклад, якщо до іншого суду був переведений лише один суддя, завалити його

всіма справами зі свого суду буде неправильно. Загалом розподіл навантаження між суддями має бути збалансованим.

Ще одну серйозну проблему становлять випадки неможливості вивезення судових справ з тимчасово окупованих територій або територій, на яких відбуваються активні бойові дії, з різних об'єктивних причин. Адже справу неможливо слухати за відсутністю матеріалів такої справи. Наприклад, як відзначив А. Смірнов: «...є випадки, коли ми не змогли вивезти матеріали судових справ і вони знищені. Але по більшості судів ми змогли вивезти справи, оперативно змогли знищити ту частину документів, яка була під грифом «таємно», аби вона не могла бути використана ворогом» [6].

Положення Розділу X ЦПК передбачають порядок відновлення втраченого судового провадження. Втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за заявою учасника справи або за ініціативою суду, однак лише за умови, що така справа була закінчена ухваленням рішення або провадження у ній було закрито. Це означає неможливість відновлення втраченого судового провадження, якщо воно (провадження) ще не завершено.

Отже, якщо у зв'язку з військовими діями, окупацією територій було втрачено судові справи, провадження у яких було завершено, то відновлення такого судового провадження можливе як за зміненою підсудністю, так і після відновлення підсудності у суді, в якому розглядалася дана справа, на підставі усіх наявних матеріалів. У першу чергу – на підставі даних Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР).

Якщо ж було втрачено матеріали ще не завершеного судового провадження, то єдиний вихід – пред'явлення нового позову: або до суду за зміненою підсудністю, або вже після відновлення роботи суду в звичайному порядку. При цьому на таку справу не поширюються положення п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК щодо відмови у відкритті провадження з підстави наявності у провадженні цього чи іншого суду справи зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, адже ця справа вже не знаходиться у провадженні суду, тому що судове провадження було втрачене. У такому новому позові обов'язково необхідно вказати про втрачене судове провадження з посиланням на номер справи, дані про яку наявні в ЄДРСР. При цьому, якщо збереглися дані про оплату судового збору (наприклад, можна надати виписку з банківського рахунку, з якого було сплачено судовий збір), за повторне пред'явлення позову судовий збір можна не платити. Однак це можливо лише тоді, якщо повторно пред'являється тотожний позов (позов, у якому ті самі сторони, предмет та підстава), якщо

ж позовні вимоги було змінено, то це вже новий позов, за який необхідно сплачувати судовий збір у звичайному порядку.

Щодо підсудності цивільних справ за участі внутрішньо переміщених осіб варто відзначити, що вона визначається за загальними правилами, передбаченими статтями 26-30 ЦПК України. Єдина особливість пов'язана з тим, що правила загальної та деякі правила альтернативної підсудності прив'язані до місця проживання відповідача (загальна підсудність) або позивача (деякі правила альтернативної підсудності). Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи засвідчує місце проживання внутрішньо переміщеної особи на період наявності підстав, зазначених у статті 1 цього Закону [7]. Тобто правила загальної чи альтернативної підсудності можуть визначатися відповідно до адреси місця проживання внутрішньо переміщеної особи, зазначеної у вказаній вище довідці. Водночас, в судовій практиці нерідко трапляються випадки, коли суди відмовляють у визначенні підсудності справи на підставі такої довідки. Так, наприклад, в ухвалі Київського окружного адміністративного суду від 23.03.2021 у справі № 320/3111/21 зазначається, що «з 16.08.2017 довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не належить до переліку документів, до якого вноситься інформація про зареєстроване місце перебування особи» [8]. Тому «суд дійшов висновку про те, що надана позивачем довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не є документом, який в розумінні частини першої статті 25 Кодексу адміністративного судочинства України, вимог Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та Правил реєстрації місця проживання, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 207 від 02.03.2016, підтверджує зареєстроване місце проживання/перебування позивача за зазначеною в довідці адресою. Вказана довідка, згідно з пунктом 1 Постанови № 509, є лише документом, який підтверджує факт внутрішнього переміщення і взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

У зв'язку з цим, суд, встановлюючи зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання позивача, враховує інформацію з Єдиного державного демографічного реєстру щодо реєстрації місця проживання, згідно з якою зареєстрованим місцем проживання позивача є адреса, зазначена у паспорті позивача, копія якого додана до позовної заяви» [8].

Як вбачається, такий підхід суперечить положенням ч. 1 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених

осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII, віддає правовим пуризмом та призводить до ускладнення реалізації права на судовий захист внутрішньо переміщеними особами, які за незалежних від них причин змушені проживати іноді на досить значній відстані від свого зареєстрованого місця проживання.

Висновки і перспективи подальших досліджень:

1. Якщо підсудність справи, визначена за правилами статей 26-30 ЦПК України, належить до суду, робота якого була припинена у зв'язку з бойовими діями або тимчасовою окупацією, позовна заява (заява, скарга) подається до суду, визначеного розпорядженням Голови Верховного Суду. З моменту видачі такого розпорядження робота відповідного суду припиняється, а отже він не може розглядати справи та приймати у них будь-яких судових рішень.

2. У разі коли до суду за зміненою підсудністю було тимчасово переведено суддю (суддів) з тимчасово окупованої території, саме вони повинні продовжити розгляд цивільних справ, провадження у яких вони відкривали. За такого підходу у випадку відновлення роботи суду вони разом зі своїми справами зможуть повернутися на своє постійне робоче місце. Тобто з метою максимальної оптимізації судового процесу та дотримання розумних строків судового розгляду, по можливості, має бути дотримано підхід «справа слідує за суддею». Якщо ж при передачі справи за зміненою підсудністю склад суду змінюється, тоді розгляд справи розпочинається спочатку та у випадку відновлення роботи суду така справа до нього не повертається, а її розгляд завершується судом, до якого вона була передана у зв'язку зі зміною підсудності. Так само не підлягають передачі до судів за відновленою підсудністю справи, провадження у яких було відкрито на підставі позовних заяв (заяв, скарг), поданих безпосередньо до судів за зміненою підсудністю крім випадків, коли вони потрапили до переведених суддів. Тоді знову ж таки повинен виконуватись підхід «справа слідує за суддею», і судді повертаються на своє постійне робоче місце з усіма справами, зокрема, й тими, провадження у яких вони відкрили за зміненою підсудністю.

3. Якщо у зв'язку з військовими діями, окупацією окремих територій було втрачено судові справи, відновлення такого судового провадження за процедурою, передбаченою нормами Розділу X ЦПК можливе лише якщо провадження у таких справах було завершено. Якщо ж було втрачено матеріали триваючого провадження, то вони відновленню не підлягають, а судовий захист порушеного права можливий лише шляхом пред'явлення нового позову (заяви, скарги). При цьому якщо позивач посилається на номер справи втра-

ченого провадження, наявний в ЄДРСР, зберіг підтвердження оплати судового збору, то за умови незмінності позовних вимог повторно судовий збір за звернення до суду можна не сплачувати.

4. Доведено, що надмірно формальним та таким, що не відповідає принципу доступності правосуддя, є наявний у судовій практиці підхід, за якого довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не приймається судами як документ, що підтверджує адресу зареєстрованого місця проживання/перебування особи для цілей визначення підсудності справи. Тому пропонується доповнити статтю 28 ЦПК України пунктом 18 такого змісту: «18. Позови внутрішньо переміщених осіб можуть також пред'являтися ними за своїм місцем проживання, вказаним у довідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи».

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.
3. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 55.
4. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 № 1632-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 39. Ст. 2009.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
6. Ржеутська Л. Сьогодні ми хочемо розширити процесуальні можливості через законодавство. *Закон і Бізнес*. <https://zib.com.ua/ua/151049.html>.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.
8. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 23.03.2021 у справі № 320/3111/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95713233>.

Анотація

Андрунов І. В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті проаналізовано проблему підсудності цивільних справ та її зміни у випадках знаходження судів на тимчасово окупованих територіях чи територіях, на яких ведуться активні бойові дії та відновлення підсудності на територіях, звільнених від окупації. Особливу увагу приділено підсудності цивільних справ за участі внутрішньо переміщених осіб.

Зроблено висновок, що з моменту зміни підсудності за розпорядження Голови Верховного Суду робота відповідного суду припиняється, а отже він не може розглядати справи та приймати у них будь-яких судових рішень. З метою максимальної оптимізації судового

процесу та дотримання розумних строків судового розгляду, по можливості, має бути дотримано підхід «справа слідує за суддею». Якщо ж при передачі справи за зміненою підсудністю склад суду змінюється, тоді розгляд справи розпочинається спочатку та у випадку відновлення роботи суду така справа до нього не повертається, а її розгляд завершується судом, до якого вона була передана у зв'язку зі зміною підсудності. Так само не підлягають передачі до судів за відновленою підсудністю справи, провадження у яких було відкрито на підставі позовних заяв (заяв, скарг), поданих безпосередньо до судів за зміненою підсудністю крім випадків, коли вони потрапили до переведених суддів. Тоді також повинен виконуватись підхід «справа слідує за суддею», і судді повертаються на своє постійне робоче місце з усіма справами.

Якщо у зв'язку з військовими діями, окупацією окремих територій було втрачено судові справи, відновлення такого судового провадження можливе лише якщо провадження у таких справах було завершено. Якщо ж було втрачено матеріали триваючого провадження, то вони відновленню не підлягають, а судовий захист порушеного права можливий лише шляхом пред'явлення нового позову (заяви, скарги).

Стверджується, що наявний у судовій практиці підхід, за якого довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не приймається судами як документ, що підтверджує адресу зареєстрованого місця проживання/перебування особи для цілей визначення підсудності справи є що надмірно формальним та таким, що не відповідає принципу доступності правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, територіальна юрисдикція, військові дії, окуповані території, внутрішньо переміщені особи.

Summary

Andronov I. V. Jurisdiction of civil cases under martial law. – Article.

The article analyzes the problem of jurisdiction of civil cases and its changes in cases of courts in the temporarily occupied territories or territories where active hostilities are conducted and the restoration of jurisdiction in the territories liberated from occupation. Particular attention is paid to the jurisdiction of civil cases involving internally displaced persons.

It is concluded that from the moment of change of jurisdiction by the order of the Chairman of the Supreme Court the work of the relevant court is terminated, and therefore it cannot consider cases and make any court decisions in them. In order to maximize the optimization of the judicial process and the observance of reasonable time limits for the trial, the «case follows the judge» approach should be followed, if possible. If the composition of the court changes when the case is transferred under the changed jurisdiction, then the case begins first and in case the court resumes, the case is not returned to it, and its consideration ends with the court to which it was transferred due to the change of jurisdiction. Similarly, cases in which proceedings have been instituted on the basis of claims (applications, complaints) submitted directly to the courts under the changed jurisdiction shall not be transferred to the courts under the restored jurisdiction, except in cases when they have been transferred to the transferred judges. Then the «case follows the judge» approach must also be followed, and judges return to their permanent jobs with all cases.

If, in connection with hostilities, the occupation of certain territories has resulted in the loss of legal

proceedings, the resumption of such legal proceedings is possible only if the proceedings in such cases have been completed. If the materials of the ongoing proceedings have been lost, they are not subject to restoration, and judicial protection of the violated right is possible only by filing a new lawsuit (statements, complaints).

It is argued that the case-law approach in which a certificate of registration of an internally displaced

person is not accepted by the courts as a document confirming the registered residence / stay of the person for the purpose of determining jurisdiction is excessively formal and inconsistent access to justice.

Key words: justice, civil proceedings, territorial jurisdiction, military action, occupied territories, internally displaced persons.